

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

دانشکده علوم انسانی

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

تصحیح و تحقیق نسخه خطی «غزوات» اثر میرزا ابوطالب فندرسکی

استاد راهنما:

دکتر علی محمد پشت دار

استاد مشاور:

دکتر فاطمه کوپا

نگارش:

علیرضا عبدالمهی کچوسنگی

شهریور ۱۳۸۸

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

دانشکده علوم انسانی

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

تصحیح و تحقیق نسخه خطی «غزوات» اثر میرزا ابوطالب فندرسکی

استاد راهنما:

دکتر علی محمد پشت دار

استاد مشاور:

دکتر فاطمه کوپا

نگارش:

علیرضا عبدالمهی کچوسنگی

شهریور ۱۳۸۸

تقدیم به:

روح عدالت و راستی
امیرالمومنین امام علی (ع)

درود و سپاس مر خداوند منان را که بر این بنده حقیر منت نهاد تا کاری چنین سترگ را به پایان رسانم.

و دیگر، مراتب سپاس و قدردانی خود را نسبت به اساتید بزرگواری همچون استاد عبدالحسین حائری که رهنمود هایشان گهرهای روشنگر راه من بود، ابراز می دارم. و دو دیگر، جناب آقای دکتر پشتدار(استاد راهنمایم) که دلسوزانه و مشفقانه از هیچ کمک و همیاری نسبت به بنده مضایقه ننمودند. و نیز جناب آقای دکتر سرمدی که اوقاتی گرانبها از وقت خویش را در اختیار این بنده قرار دادند تا از نظراتشان بهره مند شوم.

و همچنین از سرکار خانم دکتر کوپا(استاد مشاورم) تقدیر و تشکر می کنم. و در پایان از همسر مهربانم که در تمام مراحل این راه ، پشتیبان و همراه این حقیر بود، صمیمانه سپاسگزارم.

چکیده:

آنچه در این پایان نامه گردآوری شده است، تصحیح و تحقیق نسخه خطی «غزوات» سروده میرزا ابوطالب فندرسکی، عالم و شاعر معاصر شاه سلیمان صفوی است. (سده ۱۱ و ۱۲ ه.ق.). «غزوات» منظومه ای، درباره جنگ های امیرالمؤمنین علی (ع) در دوران خلافتشان، یعنی جنگ های جمل، صفین و نهروان است، و با شهادت ایشان در مسجد کوفه به پایان می رسد. این تصحیح از روی سه نسخه خطی؛ کتابخانه دانشگاه تهران به شماره ۲۸۷۳ و کتابخانه مجلس به شماره ۷۹۹۸ و کتابخانه ملی به شماره ۴۸۹۳/۲، به روش تصحیح بر مبنای نسخه اساس صورت گرفت.

همچنین در این پایان نامه درباره زندگی و آثار و احوال این عالم دوران صفویه که تا کنون کاملاً شناخته شده نبود، تحقیق نسبتاً جامعی صورت گرفت، که نشان می دهد منابع تاریخ ادبیات ما، بیش از آنکه مطالبشان؛ مستند، محققانه و برگرفته از آثار نویسندگان و منابع اصلی باشد، عموماً جنبه رو نویسی مطالب از روی یکدیگر دارد. و گاه آنچه یک نفر بدون سند و مدرک و عدم دقت بیان کرده، دیگران نیز آن را تکرار می کنند. که این امر، وظیفه ما را در بازبینی و ویرایش مراجع و منابع تحقیقاتی خود، بیشتر بیان می کند.

واژگان کلیدی: حماسه دینی، غزوات، میرزا ابوطالب فندرسکی، تصحیح، نسخه خطی،

فهرست مطالب

صفحه	موضوع
فصل اول	
۲	پیشگفتار .....
۴	کلیات .....
فصل دوم	
۶	مقدمه .....
۷	میرزا ابوطالب فندرسکی .....
۱۲	استادان .....
۱۴	معاصرین و ممدوحان میرزا ابوطالب فندرسکی .....
۱۵	آثار و تالیفات میرزا ابوطالب .....
۲۰	«غزوات» تکمله حمله حیدری نیست .....
۲۴	منابع و مراجع غزوات .....
۲۶	معرفی نسخه ها .....
۲۹	روش تصحیح .....
۳۱	ویژگی های سبکی غزوات .....
۳۵	رسم الخط .....
۳۶	علائم اختصاری .....
۳۷	پیوست ها .....
فصل سوم	
۴۶	غزوات .....

فصل چهارم

۳۵۱.....	ملحقات
۳۶۰.....	توضیحات
۳۶۸.....	واژه نامه
۳۹۲.....	فهرست اعلام
۴۰۰.....	فهرست منابع
۴۰۲.....	چکیده انگلیسی
۴۰۳.....	عنوان انگلیسی

فصل اول

کلیات

پیشگفتار

نسخه های خطی، میراث گرانبهای پیشینیان است که سند هویت و شناسنامه شخصیت فرهنگی و تاریخی ما محسوب می شوند و حراست از آن، وظیفه اجتناب ناپذیر هر خردمندی است که به ایران و هویت و فرهنگ ایرانی عشق می ورزد.

دکتر نجیب مایل هروی درباره اهمیت و ضرورت تصحیح نسخ خطی می نویسد: «بر کسی پوشیده نیست که ترقی و تعالی یک جامعه آن گاه مقدور می گردد که از پیشینه تاریخ تمدنش آگاه باشد و آنچه از اسلاف بر جای مانده است با بینش علمی و انتقادی، و به دور از هر گونه حبّ و بغض مذموم در اختیار گیرد، نقاط ضعف و علل ناتوایی های گذشتگان را دریابد و نقاط قوت و علل توانایی های آنان را بجوید، طرق گریز را از نقاط ضعف به سوی نقاط قوت بسنجد و از نقاط قوت و توانایی ها پلی بسازد تا از فراز آن به سوی آینده استوارتر و سخته تر روان گردد.» (مایل هروی، ۱۳۸۰، ص ۳۷۹)

شاید تصور عمومی بر این باشد که زمان بررسی نسخ خطی گذشته است زیرا ادیبان و استادان پیشین، تمام کارها را انجام داده اند و چیزی برای گفتن باقی نمانده است. حال آنکه واقعیت امر غیر از این است و وقتی وارد این محیط شگرف و بی کران می شویم، تازه می فهمیم که چه مقدار کار انجام نشده مانده و آن مقدار هم که شده باز می تواند تصحیح و ویرایش جدید شود، (مانند تصحیحات مختلف شاهنامه و دیوان حافظ و...) و علاوه بر آن اگر با دقت و تفحص قدم در این راه برداریم تازه متوجه می شویم بسیاری از مطالبی که در منابع تاریخ ادبیاتی ما مانند: تذکره ها، کتب تراجم الرجال و فهارس نسخ خطی ما موجود است، قابل نقد و بررسی است و نیاز به تصحیح و ویرایش جدید دارد.

با توجه به این مطالب و علاقه ای که این جانب به تصحیح نسخ خطی داشتم، ابتدا با مشورت با استاد راهنمایم «آقای دکتر پشت دار» نسخه «بیان بدیع» میرزا ابوطالب فندرسکی به عنوان پایان نامه برگزیده شد. و نسخ معتبر آن شناخته و تهیه شد. اما متأسفانه در نیمه راه متوجه شدیم که این نسخه در سال ۱۳۷۵ توسط خانم سیده مریم روضاتیان در دانشگاه اصفهان دفاع گردیده و در سال ۱۳۸۱ آن را به صورت کتاب منتشر کرده است. درحالی که تأیید «ایران. داک» مبنی بر عدم چنین پایان نامه ای را گرفته بودیم، و با اطمینان قدم در این راه گذاشته بودیم که ناگاه نامطمئن در ادامه راه ایستادیم.

این امر نشان می دهد که مراکز اطلاع رسانی ما چقدر به روز رسانیده و کارآمد هستند!

به هر حال بعد از یأس و ناامیدی اولیه، دوباره کار را از ابتدا شروع کردیم و این بار به سراغ یکی دیگر از آثار این مؤلف رفتیم. چون به هر صورت اطلاعاتی از آثار و احوال این نویسنده به دست آورده بودیم و نمی خواستیم بیش از این وقت را از دست بدهیم.

به هر شکل کار نسخه شناسی و نسخه یابی «غزوات» را شروع کردیم که چند ماهی به طول انجامید. واز بین آنها سه نسخه "دانشگاه تهران، کتابخانه مجلس و کتابخانه ملی" برگزیده شد که در بخش نسخه شناسی اثر در مورد آنها توضیح خواهیم داد.

و هم زمان با آن، به گردآوری اطلاعات در باره زندگی و آثار میرزا ابوطالب پرداختیم که متأسفانه در منابع تاریخ ادبیاتی ما چیز زیادی درباره زندگی و آثار او وجود نداشت و آن مقدار هم که موجود بود گاه متفاوت و متناقض یکدیگر بود. بنا براین مبنای تحقیق را بر اساس اطلاعات به دست آمده از آثار ابوطالب گذاشتم، و این کاری سخت و وقت گیر بود، مثلاً فقط برای رویت یک تاریخ که در حاشیه یکی از صفحات «جنگ ۴۴۹۴ کتابخانه آستان قدس رضوی» آمده بود بیش از یک ماه وقت صرف شد تا از طریق کتابخانه ملک دیسکت این نسخه از کتابخانه آستان قدس فرستاده شود.

این امر و همچنین طولانی بودن متن غزوات که نزدیک به پنج هزار بیت است و بیش از سیصد صفحه پایان نامه را به خود اختصاص داده و پیدا کردن نسخه بدل ها و درج آنها در متن و مقدمات و مؤخرات کار، باعث شد که زمان تألیف پایان نامه این جانب طولانی شود و نزدیک به دو سال بینجامد.

در پایان از تمام عزیزانی که مرا در این امر سنگین یاری کرده اند، سپاس گزارم.

شهریور ۱۳۸۸

علی رضا عبدالاهی

۱-۱- تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق :

تصحیح و احیای نسخ خطی به عنوان یکی از میراث های ارزشمند ادبی و یکی از وجوه مشخصه شناخت پیشینه فرهنگی ایران، پژوهشی درخور، ضروری و ملی است که همواره مد نظر پژوهشگران فرهنگ و ادب ایران زمین بوده است. لذا پژوهش حاضر برآن است تا با بررسی و تعمق در یکی از این آثار، قدمی هر چند کوچک در این راه بردارد و بر غنا و ارتقای ادب فارسی بیفزاید. و در نهایت پاسخ گوی پرسش های اساسی و محوری زیر باشد.

۱- مؤلف کیست؟ (آثار و احوال)

۲- آیا « غزوات » تکمله « حمله حیدری » است؟

۴- نسخه شناسی اثر کدام است؟

۶- ارزش و اعتبار نسخ موجود چه مقدار است؟

۸- سبک شعری مولف چگونه است؟

۹- ارزش ادبی اثر در مقایسه با آثار مشابه در چه جایگاهی قرار دارد؟

۱-۲- سابقه و ضرورت انجام تحقیق:

تا کنون این نسخه خطی تصحیح و معرفی نشده است.

شناساندن این اثر به جامعه علمی و ادب دوستان کشور

۱-۳- هدف های تحقیق:

۱- احیای یک نسخه خطی

۲- غنا بخشیدن به زبان و ادب فارسی در حوزه حماسه دینی

۱-۴- چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟

کاربردهای : ۱- پژوهشی ۲- آموزشی

۱-۵- روش انجام تحقیق :

تحلیل محتوا - تصحیح بر مبنای نسخه اساس

۱-۶- روش و ابزار گردآوری اطلاعات : کتابخانه

فصل دوم

مقدمه

همان طور که می دانیم حماسه ها به دو گونه تقسیم می شوند: حماسه های طبیعی و حماسه های مصنوع که این نوع حماسه خود به حماسه های تاریخی و دینی تقسیم می شود.

«در حماسه های مصنوعی، دیگر تمام افراد یک ملت دخالت ندارد بلکه فقط یک شاعر آن را به وجود می آورد و می سراید. و حوادث غیرطبیعی نیز در این نوع از حماسه ها جنبه آرایش دارد و ساختگی است. این گونه از حماسه ها در حقیقت باز آفرینی حماسه است، نه آفرینش حماسه. و سر و کار شاعر با داستان های پهلوانی مدون و معینی نیست بلکه خود به ابداع و ابتکار می پردازد و داستانی را از پیش خود به وجود می آورد. در این نوع داستان ها شاعران آزاد و مختارند تا با توجه به قواعد و قوانینی که برای شعر حماسی باید رعایت گردد، هرگونه بخواهند موضوع داستان منظومه های خویش را ابداع کنند و تخیل خویش را در آنها دخیل سازند. (صفا، ۱۳۷۴: ۵ تا ۷)

اما شرح داستان های حماسی را که حماسه سرایان دینی از قهرمان جنگ های صدر اسلام در منظومه های خود آورده اند و به مدد نیروی خیال و ظرافت های شعری به آنها پر و بال داده و در شکل اسطوره های مذهبی به منصفه ظهور رسانیده اند، مانند حملات حیدری، زیربنا و اصل آن ها در کتب تاریخی، رخدادهایی است واقعی و طبیعی که برای سرداران اسلام در جنگ هایی که با دشمنانشان کرده اند، پیش آمده است. ولی سراینندگان منظومه های حماسی دینی آن ها را از آنچه که «بوده» به آنچه که «باید باشد» مبدل نموده اند. (رزمجو، ۱۳۸۱: ۲۱۸)

خلق منظومه هایی حماسی که قهرمانان آن شهسوارانی چون مولا علی (ع) و دیگر راد مردان اهل بیت اند، به نوعی ترجمان عشق و ارادت پایان ناپذیر ایرانیان به خاندان پیامبر صلی الله علیه وآله است. در گنجینه گهربار، اما ناشناخته ادب فارسی حماسه های دینی که به دلاوری های مولای متقیان علی (ع) پرداخته اند، فراوان اند که بسیاری از آن ها با نام عام «حمله حیدری» سروده و تدوین شده اند. (کاشفی، ۱۳۸۵: ۱۱)

در این بین ما به معرفی یکی از این منظومه ها یعنی «غزوات» میرزا ابوطالب فندرسکی پرداخته ایم.

۲-۲- میرزا ابوطالب فندرسکی^۱

به واقع میرزا ابوطالب فندرسکی کیست؟ و آثار او کدام است؟
اگر به تذکره ها، تراجم و کتب رجال نظری بیفکنیم در معرفی این عالم دوره صفویه و آثار او، اقوال و عباراتی متفاوت و گاه متناقضی می بینیم.
قدیم ترین منبع در معرفی این شخصیت، کتاب ریاض العلمای میرزا عبدالله افندی (۱۰۶۶-۱۱۳۰ هـ. ق) است که او را نوۀ میرزا ابوالقاسم فندرسکی فیلسوف و حکیم مشهور هم عصر شاه عباس صفوی معرفی می کند. (افندی، ۱۴۰۳، ج ۵، ص ۴۹۹)
پس از آن در تذکره خلاصه الکلام از علی ابراهیم خان بنارسی، متخلص به خلیل (۱۱۹۸ هـ. ق) آمده است:

« سید ابوطالب فندرسکی اصفهانی، همشیره زاده فاضل الباذل میرزا ابوالقاسم فندرسکی است. که احوالش در تذکره ها مذکور نیست، داستان خلافت حضرت امیرالمؤمنین امام المتقین شاه اولیا علیه السلام را به سلک نظم درآورده و محاربات آن حضرت را که با قوم شقاوت آثار بغاوت شعار روی داده بود علی التفصیل تا عهد شهادت آن جناب در آن مذکور کرده. »^۲
و بعد از این، بعضی نظر خلاصه الکلام را مطرح کرده اند مانند مرحوم گلچین معانی در تذکره پیمانہ (ص ۲۴) و حماسه های دینی^۳ و بعضی هم مانند مرحوم شیخ آغا بزرگ تهرانی^۴ و صاحب ریحانه الادب^۵ نظر ریاض العلماء را پذیرفته اند یعنی میرزا ابوطالب را نوۀ میرزا ابوالقاسم فندرسکی حکیم مشهور دوره صفویه معرفی کرده اند.

۱- فندرسک: آن قصبه ی ناحیه ای از نواحی استرآباد است و فاصله بین آنها ۱۲ فرسخ است. (ریاض، ج ۵، ص ۵۰۲)

_____ : دهستانی است از بخش رامیان، شهرستان گرگان که در شمال و مغرب رامیان است. (فرهنگ معین)

۲- میکرو فیلم دانشگاه تهران از شماره ۲۵۲۷ تا ۲۵۳۶ از روی نسخه بادلیان (آکسفورد) به شماره ۱۸۳، جلد اول، ص ۹۱

۳- حماسه های دینی: مجموعه ای از ۵۴ حماسه دینی است که در جلد هفتم نسخ خطی آستان قدس رضوی آمده است. / ص ۳۱۴

۴- الذریعه، ج ۱۳ (شرح التذکره النصیریة) و طبقات اعلام الشیعه، ج ۶، ص ۳۹۱

۵- ریحانه الادب، ج ۴، ص ۳۶۰

اما نکته جالب توجه این است که خود میرزا ابوطالب در نسب نامچه سادات فندرسک^۱ خود را این گونه معرفی می کند: میرزا ابوطالب ابن جلال الدین میرزا بیک ابن میرزا شرف ..... ابن امام موسی الکاظم و خود را با ۲۸ واسطه به این امام همام می رساند. (← به پیوست ۱)

می بینیم که نام پدر بزرگ او «ابوالقاسم» نیست اما چطور می توان از گفته میرزا عبدالله افندی که همدرس و همشهری ابوطالب بوده و هر دو در اصفهان پای درس علامه مجلسی می نشستند (مدرس تبریزی، بی تا، ج ۴، ص ۳۶۰) به راحتی بگذریم و آن را نادرست بینگاریم. او در ریاض العلماء در ذیل معرفی میرزا ابوالقاسم فندرسکی می گوید:

«برای این سید [ابوالقاسم فندرسکی] در عصر ما سببی است که نام او میرزا ابوطالب بن میرزا بیک فندرسکی است و او هم از جمله ارباب فضل است...» (افندی، ۱۴۰۳، ج ۵، ص ۵۰۰)

می بینیم که صاحب ریاض العلماء او را نوۀ ابوالقاسم فندرسکی می داند ولی خود ابوطالب، نام پدر بزرگش را شرف الدین ذکر می کند؛ این دوگانگی را چگونه میتوان توجیه کرد؟

شاید بهترین جواب همان حرفی است که استاد عبدالحسین حائری در فهرست نسخ خطی کتابخانه مجلس بیان کرده اند: «میرزا ابوطالب، دختر زاده میرزا ابوالقاسم فندرسکی است.» (حائری، ۱۳۵۰، ج ۱۹، ص ۲۷۴).

و گفته صاحب تذکره خلا الکلام نیز چندان نمی تواند جای تأمل و اعتبار داشته باشد. زیرا تاریخ تالیف کتاب بیش از نیم قرن پس از دوران ابوطالب است و آن هم در سرزمینی بسیار دور از اصفهان، یعنی بنارس هندوستان بنابراین مؤلف کتاب چندان نمی توانسته از احوال و احوال رجال این شهر اطلاع دقیقی داشته باشد و در نتیجه شناخت کاملی از میرزا ابوطالب فندرسکی و آثارش نداشته و تنها مثنوی غزوات حیدری او را می شناخته و در تذکره خود معرفی کرده است.

قابل ذکر است که مرحوم شیخ آغا بزرگ تهرانی در «الذریعه» می فرماید:

« به گمان من مادرش دختر سید امیرابوالفتح مشهور به میر میران ابن میرابوالقاسم فندرسکی باشد.» (آغا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۸، ج ۴، رقم ۴۹۲)

ولی در طبقات اعلام الشیعه این احتمال را رد می کند و می گوید: «احتمال نمی رود این امیر ابوالفتح پدر مادر صاحب ترجمه و پسر میر فندرسکی باشد.» (آغا بزرگ تهرانی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۳۹۱)

به هر حال از این اقوال آنچه به نظر صحیح می رسد همان است که بیان شد. یعنی؛ میرزا ابوطالب فندرسکی دخترزاده یا نوۀ دختری میرزا ابوالقاسم فندرسکی است. اما ظاهراً رابطه داماد(میرزا بیک)

۱- "نسخه خطی" از مجموعه ۲۴۶۵ کتابخانه دانشگاه تهران، ص ۲۷۸

با پدر زن خود (میرزا ابوالقاسم) زیاد خوب نبوده است و این امر، تاثیر خود را در فرزند (ابوطالب) نیز گذاشته است. زیرا تا آنجا که این حقیر آثار ابوطالب فندرسکی را مطالعه کرده است. او در همه جا به پدر خود (میرزا بیک) افتخار کرده است و او را حکیم و فاضل معرفی کرده و اشاره ای به پدر بزرگ خود نکرده است. مثلاً در انشای «نوادر الجواهر» که بعداً معرفی خواهد شد در وصف پدر خود می گوید:

به غور معانی فلاطون نشان	به تعبیر مطلب ارسطو بیان
به طبع سلیمش هزار آفرین	کزو فندرسک است یونان زمین
فلاطون ز شادی نمی شد به خواب	گرش میرزا بیک می شد خطاب ^۱
یا در تحفه العالم می گوید:	
چنین گفت نام گرامی پدر	بود از بزرگان اهل هنر
ارسطو به دانش نمودی تمام	گرش میرزا بیک می بود نام ^۲

«در مورد زندگی این شاعر و فاضل دوره صفویه اطلاعات زیادی موجود نیست. و با اینکه از دودمان بزرگی بوده و از عالمان دربار صفویه است، اما تذکره نویسان به او نپرداخته اند و حتی میرزا طاهر نصر آبادی با آنکه معاصر و همشهری او نیز بوده در تذکره خود از او نام نبرده است.» (گلچین معانی، ۱۳۶۸: ۳۶)

اما آنچه می توان از زندگی ابوطالب در آثارش به دست آورد این است که: اجداد او جزء سادات و علویانی بوده اند که در قرون سوم و چهارم هجری وارد ایران شده و در خطه طبرستان و گرگان ساکن شده اند؛ و از نظر معیشتی در رفاه بوده و دارای آب و ملکی بوده اند و به خاطر سیادت خود مورد احترام مردم منطقه قرار داشته اند، در این رابطه میرزا ابوطالب در مورد املاک و عایدات پدرش در انشای می گوید:

«املاکی که بعد از پنج صلب از ابراهیم بن موسی بن جعفر علیهم السلام نسلماً بعد نسل به میراث انتقال یافته و همواره فیما بین ورثه به قانون شرع انور قسمت می پذیرفته، حاصل آنچه امروز مختص اوست، هر ساله از پانصد تومان شاهی افزون و قرض از سه هزار تومان متجاوز است.» (ص ۱۳۵)

^۱ - "نسخه خطی" از مجموعه ۲۵۹۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ص ۱۲۶

^۲ - "نسخه خطی" از مجموعه ۲۴۶۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ص ۲۱۷

و در جای دیگر در مورد پدرش می گوید:

« در کار فرمودن شمشیر و انداختن تیر مصدر دواهی غریب شده... صیت این خبر در اطراف منتشر گشته، خوانین جرجان و دارایان حدود طبرستان از خدمت خدایگان التماس مشاهده آن شمشیر نمودند.» (همان جا)

و باز در مورد فضل و کمالات و بخشندگی پدرش در «نوادیر الجواهر» می گوید:

فروزنده نجمی بر اوج کمال	درخشنده درّی ز درج جلال
به دریای خوش طیتی، درّ ناب	به چرخ فلک رفعتی، آفتاب...
دلش زنده رود است و دستش سحاب	کفش ابر نیسان، رخس آفتاب

و احتمالاً ابوطالب به همراه پدر یا پدر بزرگش به اصفهان آمده و در همین شهر تحصیل کرده و به دربار صفویان راه پیدا کرده است.

به هرحال او معاصر شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷ تا ۱۱۰۵ هـ. ق) می باشد و بیشتر آثار خود را به این پادشاه تقدیم کرده است و تنها یک اثر خود را یعنی تحفه العالم را که در سال (۱۱۰۷ هـ. ق) به رشته تحریر درآمده به سلطان حسین صفوی تقدیم کرده است. و این آخرین تاریخ به دست آمده در باره میرزا ابوطالب است که در آن تاریخ زنده بوده است یعنی سال ۱۱۰۷ هـ. ق و آنچه استاد گلچین معانی در مورد «زنده بودن ابوطالب تا تاریخ ۱۱۲۴ هـ. ق بیان می کنند» نمی تواند صحیح باشد چون استناد ایشان به مطلبی است که محمد باقر سبزواری (صاحب کفایه) در مورد میرزا ابوطالب فندرسکی نوشته است (جنگ ۴۴۹۴ کتابخانه آستان قدس رضوی ، ص ۱۷۶) . درحاشیه این صفحه شرحی از محقق سبزواری است که به نظر آقای گلچین معانی تاریخ نگارش آن ۱۱۲۴ هـ. ق است ولی به نظر می رسد که تاریخ صحیح آن محرم ۱۰۷۴ هـ. ق. باشد چون محمد باقر سبزواری در سال ۱۰۹۰ هـ. ق در اصفهان درگذشته است. (افندی، ۱۴۰۳، ج ۵، ص ۴۵ و خوانساری، ۱۳۹۱، ج ۲، شماره ۱۴۱)

و نمی توانسته در تاریخ ۱۱۲۴ هـ ق برای شاگردش ابوطالب مطلبی نوشته باشد. (← به پیوست ۲) میرزا ابوطالب فندرسکی از علمای پر کار صفویه است که ظاهراً دوران علمی و شکوفایی آثارش از دهه هفتم قرن یازدهم شروع می شود و تا اوایل قرن دوازدهم می رسد. همانطور که قبلاً گفته شد آخرین اثر وی ظاهراً « تحفه العالم» است که تاریخ دو سال ابتدایی سلطنت «سلطان حسین صفوی» را شامل می شود. در آنجا چنین آمده است:

«از ابتدای جلوس بر تخت فلک رخت شاهنشاهی تا حال که قریب دو سال است هیچ خاطری را نخسته و هیچ دلی را نشکسته اند و این از آن راه است که نمی‌خواهند خلاف شرع معمول دارند.»^۱

با توجه به این مطلب که آغاز پادشاهی سلطان حسین (۱۳۰۵ ه.ق) بوده است پس تاریخ تالیف این کتاب ۱۳۰۷ ه.ق می‌شود و این آخرین تاریخی بود که از میرزا ابوطالب فندرسکی به دست آمد.

اما تاریخ های دیگری هم برای زنده بودن ابوطالب بیان شده است. از جمله استاد احمد منزوی در فهرست نسخه های خطی فارسی بیان می‌کنند: «ابوطالب فندرسکی اصفهانی به روزگار شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵) می‌زیسته و در ۱۱۲۴ زنده بوده است.» (منزوی، ۱۳۵۱، ج ۴، ص ۲۷۷۴) احتمالاً ایشان این تاریخ را از مطلب استاد گلچین معانی، نقل کرده اند؛ که نادرستی آن در سطور بالا بیان شد. و بعضی مانند شیخ آغا بزرگ تهرانی سال ۱۱۰۰ ه.ق را برای زنده بودن ابوطالب بیان کرده اند (طبقات أعلام الشیعه ج ۶، ص ۳۹۱)

و گفته می‌شود میرزا ابوطالب پس از مرگش در کنار پدر بزرگش در مقبره میر فندرسکی تخت فولاد اصفهان به خاک سپرده شد. (آغا بزرگ تهرانی، ۱۴۰۸، ج ۴، رقم ۴۹۲ و جزئی، ۱۳۲۸، ص ۲۰۶ و مهدوی، ۱۳۴۸، ج ۱، ص ۷۸)

۱- نسخه خطی از مجموعه ۲۴۶۵ کتابخانه دانشگاه تهران، ص ۲۳۹

۲-۳- استنادان

میرزا ابوطالب فندرسکی شاگرد کسانی چون علامه مجلسی، آقا حسین محقق خوانساری و محمد باقر محقق سبزواری است. (افندی، ۱۴۰۳، ج ۵، ص ۵۰۰ و آغا بزرگ تهرانی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۳۹۱ و مدرس تبریزی، بی تا، ج ۴، ص ۳۶۰ و الامین، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۳۶۵ و الحسینی، ۱۴۱۰: ۱۵ و مهدوی، ۱۳۴۸، ج ۱، ص ۷۸)

برای اینکه مطلب فوق را مستند تر و مفصل تر بررسی کرده باشیم، عناوین زیر را در نظر گرفتیم؛

۱- پدر ابوطالب

محققاً یکی از کسانی که در رشد و تربیت و آموزش علمی ابوطالب سهم داشته، پدرش بوده است. زیرا ابوطالب باره ها پدرش «میرزا بیک» را به عنوان عالم و فیلسوف و اهل ادب می ستاید :

به غور معانی فلاطون نشان	به تعبیر مطلب ارسطو بیان
به طبع سلیمش هزار آفرین	کزو فندرسک است یونان زمین
فلاطون ز شادی نمی شد به خواب	گرش میرزا بیک می شد خطاب ^۱

و در جای دیگر می گوید:

چنین گفت نام گرامی پدر	بود از بزرگان اهل هنر
ارسطو به دانش نمودی تمام	گرش میرزا بیک می بود نام ^۲

و همچنین در رساله «بیان بدیع» بیتی از پدر خود به عنوان شاهد مثال برای «غلو مقبول» نقل می کند:

تکیه بر نام نهالی می کنم چشم گرم از خواب قالی می کنم

(بیان بدیع، ص ۱۰۹)

و در جای دیگر می گوید:

روزی یکی از منشآت این ضعیف که ابتدای آن قدری بی تکلفانه و باقی بهتر از آن آمده بود، به شرف نظر اصلاح حضرت والد او، غفرالله ذنوبه، می رسید. فرمودند که اگر دهلیز این خانه پاکیزه تر از این می بود که آیندگان، آیان تر از این قدم به درون گذارند، مطالعه باقی بر خاطر گران نبود.

(همان، صص ۲۰۰ و ۲۰۱)

۲- علامه محمد باقر مجلسی

در فهرست نسخه های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۲ شماره ۷۸۹ اجازه نامه ای از علامه مجلسی برای میرزا ابوطالب فندرسکی معرفی شده است که تاریخ آن ۲۴ ربیع الاول ۱۱۰۲ است. این

^۱ - "نسخه خطی" از مجموعه ۲۵۹۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ص ۱۲۶

^۲ - "نسخه خطی" از مجموعه ۲۴۶۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ص ۲۱۷